

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRK VE RUM MÜBADİLLERİN
KARŞILAŞMALARINA DAİR
BİR DEĞERLENDİRME***

Meryem ORAKÇI**

Öz

30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan Ahalinin değişimine dair sözleşme imzalanmış ve Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının karşılıklı değişimine karar verilmiştir. Bu sözleşme, yüz binlerce insanın hayatında keskin bir dönüşüme yol açmıştır. Gittikleri bilinmezliğin yanı sıra, kendilerine tanınan sürede buldukları ülkeden ayrılmak zorunda olmak iki ülkenin mübadilleri için de büyük bir güçlük teşkil etmiştir. İki taraftaki sürecin eşzamanlı olarak ilerlemediği durumlarda yerini henüz terk etmemiş olan mübadiller, diğer ülkeden gelenlerle birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Bazı mübadiller, mallarıyla birlikte tüm geçmişini diğer ülkede bırakıp gelmişken, kendilerine ait olacağı sözü verilen evlerde hala diğer ülkenin göçmenlerinin yaşamasına tepki göstermişlerdir. Bu olumsuz karşılaşma örneklerinin tam aksine, aynı kaderi yaşamaları nedeniyle anlayışlı davranan hatta birbirlerine gidecekleri yeni vatanları hakkında tavsiyelerde bulunanlar da olmuştur. İşte bu çalışmada mübadillerin sözlü ifadelerine dayanılarak, onların hatıralarında yer etmiş olan bu karşılaşmaların olumlu ve olumsuz farklı sonuçları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Mübadiller, Türkiye, Yunanistan.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
23 Kasım 2019 tarihinde Samsun'da düzenlenen 13. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yayımlanmamış halidir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(orakci@ankara.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-2264-6032).

AN EVALUATION ON THE ENCOUNTERS OF TURKISH AND GREEK REFUGEES

Abstract

On 30 January 1923 the convention concerning the exchange of Turkish and Greek populations was signed and it was decided to exchange Turkish nationals of the Greek Orthodox religion settled in Turkish territory and Greek nationals of the Muslim religion settled in Greek territory. This convention led to a sharp transformation in the lives of hundreds of thousands of people. In addition to the obscurity they were heading towards, being obliged to leave their homelands within the given period of time was a major trouble for the refugees of both countries. In such cases of non-synchronism of the exchange process on both sides, the refugees who had not yet left their lands, had to live along with the refugees of the other country. As some of the refugees left their entire histories along with their goods in their homelands, they reacted to the situation of being obliged to live together with the refugees of the other country in the settlements which were promised to themselves. Contrary to these examples of negative encounters, there had also been some refugees who acted insightfully because of sharing the same destiny with the others and even advised each other about their new homeland. In this study, the positive and negative results of these encounters of the refugees of both sides will be discussed on the basis of oral testimonies and memories of the refugees.

Keywords: Greece, Population Exchange, Refugees, Turkey.

Giriş

1922 yılında, Anadolu içlerindeki Türk ordusunun İzmir yönüne ilerleyişi sırasında yüzbinlerce Rum'un Yunanistan'a doğru harekete geçmesi ile beraber devasa bir göç akını başlamıştır. Türk zaferinin ardından toplanan Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti bir antlaşma ile bu süreci resmiyete kavuşturmak istemiştir. Ancak bunu nasıl teklif edip konferans gündemine alacağını düşünürken, iki ülkedeki azınlığın değişimi teklifi -Yunanistan'ın da rızasıyla- müttefikler tarafından masaya getirilmiştir.¹ Çünkü Yunanistan, Balkan Savaşları ile ele geçirdiği Kuzey Yunanistan (Makedonya)² topraklarını demografik olarak homojenleştirmek amacını gütmüş, bu nedenle karşı çıkacağı

1 TBMM tarafından Lozan'a gidecek Türk heyetine verilen 14 maddelik talimatnamenin dokuzuncu maddesi nüfus mübadelesiyle ilgiliydi. Bu maddeye göre Türk heyeti azınlıkların mübadelesinin gerçekleşmesine uğraşacaktı. Tüm maddeler için bkz: *Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım IV Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 117-118. Türk heyetinden Dr. Rıza Nur hatıralarında bu konudaki şaşkınlığını şöyle anlatmaktadır: "...Ruznamede yalnız esir mübadelesi vardı. Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türkçülük noktasından esas emelim idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş, minkudret oldu." Bkz: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cilt, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967*, s. 1040.

2 Selanik, Kavala, Vodina, Drama, Florina, Yannitsa (Yenice), Kastorya (Kesriye), Kozani, Kilkis, Serez, Veria (Karaferye) ve Pieria şehirlerini içeren bölge.

düşünülürken, mübadeleyi desteklemiş daha doğrusu Yunanistan'daki Türkleri göndermek istemiştir.³ Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen'in arabuluculuğu ve iki ülke nezdinde yaptığı çalışmalar sonucu, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanarak iki ülke de gelecekte sorun yaşayacaklarını düşündükleri azınlıkları gönderme kararı almıştır:

*"Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir."*⁴

Sözleşmenin bu ilk maddesi kimlerin mübadeleye tabi olduğu ve sürecin hangi tarihte başlayacağını belirtiyordu. Ancak söz konusu göçmenlerin büyük kısmı zaten sözleşmenin imzalandığı tarihte Türkiye'den ayrılmış bulunuyordu.⁵ Dolayısıyla bu sözleşme Yunan topraklarındaki 355 bin Müslüman ve çoğunlukla Karadeniz ve Orta Anadolu'da bulunan 190 bin Ortodoks Rum'u ilgilendiriyordu.⁶

Tüm bu bürokratik işlerin ve rakamların ötesinde mübadele meselesinin insani boyutuna odaklanıldığında her iki ülkede de dramatik başlangıçlar veya sonlar yaşandığı görülmektedir. Öncelikle göçmenler bütün kişisel geçmişlerini, anılarını barındıran evlerinden ve memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁷ Ancak zaten hüznün barındıran bu durumun yanı sıra bir de bu

3 Venizelos henüz 17 Ekim tarihinde Yunan Dışişleri'ne yazdığı mektupta bu düşüncesini şöyle dile getiriyordu: "...Yunanistan'ın geleceğinin bu soruna iyi ya da kötü bir çözüm bulunmasına bağlı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Başarısızlık insanın tüylerini ürperten felakete yol açacaktır; halbuki başarılı bir sonuç, savaşın talihsiz sonucunun omuzlarımıza yüklediği feci yükten kurtulmamıza ve Büyük Yunanistan ideali çökse de, Batı Trakya ve Makedonya Yunan toprakları haline gelmeden hiçbir zaman istikrarlı sınırlara kavuşmayacak olan Büyük Yunanistan'ın sadece siyasi olarak değil, etnik bağlamda da sağlam bir temele oturmasına neden olacaktır." Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çeviren: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 61

4 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.185

5 Ocak 1923'e kadar Yunanistan'a giden göçmenlerin sayısı bir milyonun üzerindedir. Bkz: Renee Hirschon, *Ege Bölgesi'ndeki Ayrılan Halklar*, *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 7.

6 Giorgos A. Giannakopoulos, "To Prosfigiko Zitima", *Istorika*, 30 Ağustos 2001, S. 98, s. 12.

7 Gaston Bachelard doğduğumuz evin bizi hayatımız boyunca etkilediğini şu sözlerle dile getirmektedir: "...ev sayesinde anılarımızın büyük bir bölümü yerleşecek bir yer bulur; hele de ev biraz karmaşıkta, mahzeni ve tavanarası, köşe bucağı ve koridorları varsa, anılarımız da niteliği gittikçe belirginleşen sığınaklar edinir. Ömrümüz boyunca kurduğumuz düşlerde dönüp dönüp geliriz buralara... Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.", Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017, s.38-39. Gelveri (Güzelyurt/Aksaray) göçmeni bir mübadilin oğlu "90 yıllık Ayrılan Mübadele" isimli belgeselde, babasının aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hala geriye dönmek istemesiyle ilgili bir anısını anlatmıştır. Buna göre Gelverili mübadil, Amerika'da iki kişilik bir hava aracının olduğunu ve düğmesine basıldığında hızlı bir şekilde istenilen yere götürdüğüne dair kahvehanede yapılan konuşmalara kulak misafiri olur. Eve geldiğinde eşine şunları söyler: "Avrat, ölmeden buraya gelse, tarlayı tabanı satacağım, alacağım

ayrılığı huzur ve sükûnet içerisinde yaşayamamışlardır. Buldukları ülkeden ayrılırken ve yeni vatanlarına ulaştıklarında birtakım sıkıntılar yaşamış ve bu da bir döngü oluşturmuştur. Daha açık ifade etmek gerekirse Eylül 1922 itibariyle Yunanistan'a kaçmış olan Rum göçmenler, vatanlarını terk etmiş olmanın hıncını oradaki Türklerden çıkarmışlardır. Birtakım haklarından mahrum bırakılarak adeta Yunanistan'dan kovalanan Türk mübadiller Anadolu'ya geldiklerinde, ruhlarındaki bu sarsıntıyı henüz yerlerini terk etmemiş olan Rumlara yansıtılmışlardır.

Mübadele ilgili yapılan çalışmalarda genellikle iki ülkenin mübadillerinin karşılaşma tecrübelerine de kısaca değinilmiştir. Bu makalede Yunanistan'da başlayan sürecin yukarıda bahsedilen etki-tepki ekseninde Anadolu'da devam ettiği mübadil anılarına dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anılara dayalı mübadele çalışmaları yapmak için Yunan tarafının daha fazla malzemeye sahip olduğu görülmektedir. 1930 yılında kurulan Küçük Asya Araştırma Derneği mübadillerle röportajlar yapmış, Anadolu'ya dair yanlarında getirdikleri dokümanları, belleklerdeki hatıraları, sözlü kültürü kayıt altına almışlardır.⁸ Bu çalışmada Rum göçmenlerin memleketlerini, Türk komşularıyla olan ilişkilerini, mübadele süreci ve sonrasını anlattıkları röportajları derleyerek hazırlanan beş ciltlik *Göç (Eksodos)* adlı kitap, Anadolu'dan ayrılan göçmenlerden bahsedilen kısımda ana kaynağı oluşturmuştur. Bu gibi çabaların yanı sıra Rumlara Osmanlı döneminden kalmış olan örgütlenme yetenekleri, farklı coğrafyalardan giden grupların kendi içlerinde kültürlerini devam ettirme ve anılarını canlı tutma imkânı sağlamıştır.⁹ Bu göçmen derneklerinin mübadillerin Anadolu'ya ve mübadeleye ait deneyimlerini yayımlamalarıyla birlikte, devlet arşivlerinde bulunamayacak, insani duygulara ait kaynak ihtiyacı karşılanmıştır.

bir tane. (düşmesine) basacağım, çek Gelveri'ye! (Diyeceğim) <https://www.youtube.com/watch?v=LOPshwC1QCg&t=181s>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.)

- 8 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi: 1930 yılında müzikolog Melpo Logotheti-Merlier ve Yunan dili ve edebiyatı uzmanı Octave Merlier tarafından Atina'da kurulmuştur. Merkezde, mübadillerle yapılan sözlü mülakatların kayıtlarının yanı sıra el yazmaları, fotoğraflar ve Yunan harfli Türkçe eserler bulunmaktadır. Merkezin internet adresi için bkz: <http://en.kms.org.gr/>. Erişim Tarihi: (11 Kasım 2019.) Derneğin 2002 yılından beri direktörlüğünü yapan İstanbullu Stavros Anestidis'in dernekle ilgili verdiği bir röportaj için ayrıca bkz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi-etiket/15515/kucuk-asya-incelemeleri-merkezi>. (Erişim tarih: 17 Eylül 2018.)
- 9 Arnold Toynbee Anadolu'daki Rumların örgütlenme konusunda başarılı olduklarını şöyle dile getirmektedir: "...muhtar, papaz, başöğretmen ve doktor birbirlerinin vazifeleriyle ilgilenmekten kaçınmamakta ve bir arada nasıl çalışılması gerektiğini de bilmektedirler. Sadece tacirler ve toprak sahiplerinden değil aynı zamanda esnaf ve rençperlerden de kilise, okul ve hastanenin yapım ve işletme masrafları yanında din adamlarının ve öğretmenlerin maaşları için gönüllü katkılar sağlanmaktadır... Sosyal birlikler kurma açısından gerçekten büyük bir yaratıcılık sahibidirler." Bkz: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 144-145. Ayrıca 1908-1922 yılları arasında Rumların Anadolu'da kurdukları cemiyetler için bkz: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017.

Mübadele çalışmalarında Yunan tarafındaki kaynak bolluğunun, Türk tarafında sessizliğe karşılık olduğu görülmektedir. Ortodoks göçmenlerin aksine Müslüman göçmenler getirdikleri kültürü ve hatıraları yaşatmayı değil, yerleştikleri bölgeye adapte olmayı öncelik edinmişlerdir.¹⁰ Bu nedenle çıkarımda bulunulabilecek örnek sayısı Anadolu'ya göre daha azdır. 2000 yılından sonra kurulan mübadele derneklerinin yayınları,¹¹ henüz birinci kuşak hayattayken gazeteciler, araştırmacılar tarafından yapılan röportajların derlendiği kitaplar ve yapılan lisansüstü çalışmalar Türk mübadillerin karşılaşma anılarına dair yazdıklarımızın kaynakları olmuştur. Aynı zamanda, bu zorunlu misafirliği Türkiye kamuoyuna duyuran dönemin Türk basını da faydalanılan diğer malzemeyi oluşturmuştur.

1. Yunanistan'da Mübadillerin Karşılaşmalarının Yankıları

Ağustos 1922'de Yunan işgalindeki bölgeleri kurtarmak için ilerleyen Türk ordusunun önünden geri çekilen Yunan ordusu geçtiği köyleri yakarak panik halinde kaçıyordu. Ancak Türk ordusuna yakalanma korkusu sadece Yunan askerlerine özgü değildi. İşgal esnasında Yunan ordusuna destek vermiş olsun olmasın on binlerce Rum, Anadolu içlerine sıkıştırılmış, fakat artık dörtnala ilerleyen Türk ordusundan korkuyordu. Cezalandırılacaklarından çekinen bu kalabalık kitle yanlarına hiçbir şey almadan, bir an önce Yunanistan'a ulaşabilecekleri taşıma noktalarına kaçmaya çalışıyordu. Anadolu'dan başlayan göç akını, kısa sürede Doğu Trakya'ya sirayet etmiş ve göçmen sayısı artmıştı. *Toronto Daily Star* gazetesinin muhabiri olarak Trakya'da bulunan Ernest Hemingway, şahit olduğu göç manzarasını şöyle anlatıyordu:

"...Doğu Trakya'nın Hıristiyan halkı, bitmek bilmez, ıstıraplı bir yürüyüşle, Makedonya yollarında. Edirne'de Meriç ırmağını geçen ana gövde otuz kilometre uzunluğunda. Dünyalıklarını yükledikleri, inek, öküz, mandaların çektiği kağınların yanında, başlarında battaniyeleriyle, aç, biilaç erkekler, kadınlar ve çocuklar harabeler arasında körlemesine yürüyorlar..."¹²

Göçmenlerin büyük kısmı Yunanistan'a ulaşmak için çeşitli bölgelere yığılmıştı ve süresi belli olmayan bir bekleyiş içindeydiler. Çoğunluğu kadın ve

10 Ayşe Lahur Kırtunç'un ilk kuşak Türk mübadillerin bu sessizliklerini anlatan şiirinin bir kısmı şu şekildedir: *Onlar konuşmadılar sustular/sustular sustular/onlar birinci kuşaktı/acılarını gömdüler/ Yanya'dan Grebene'den, Resmo'dan getirdikleri keseciklerin/torbacıkların içindeki toprağa gömdüler/anlatmadılar/çünkü birinci kuşaktılar/konuşmadılar/birinci kuşak konuşmaz/yenidir/ sığıntıdır/geri dönecek mecali kalmamıştır.../yeni kuşak buralı olacak/öyleyse ne var eski toprakları anlatacak.../geç kaldık anuları kaydetmeye/o ilk malzeme yitti gitti/ilk mübadiller götürdüler anularını/oysa onlar hemen kaydedilmeliydi..." Tamamı için bkz: Ayşe Lahur Kırtunç, "Mübadeleyle İlgili Metinler: İki de İki Kere Yabancı", *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 187-188-190.*

11 <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/>, (Erişim Tarihi: 07.02.2020.)

12 Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir 1922: Bir Kentin Yıkımı*, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 303.

çocuk olan göçmenlerin yeme, içme ve barınma ihtiyaçları büyük bir sorundu ve müdahale edilmemesi halinde kitleler halinde ölümlerin gerçekleşmesi kaçınılmazdı. Patrikhane tarafından metropolitlerden oluşan bir heyet Marmara, Tekirdağ, Silivri, Midilli, Sakız ve Sisam adalarında biriken göçmenlerin durumunu yerinde tespit ederek; Uluslararası Kızılhaç örgütleri, Amerikan ve İngiliz yardım cemiyetlerine başvuruda bulunmakla görevlendirilmişti.¹³ Yine Patrik Meletios bekleyiş içerisindeki bu göçmenler için Türkiye, Amerika ve çeşitli ülkelerdeki Rum cemaatlerinden ve zenginlerinden bağışta bulunmalarını istedi.¹⁴

Yunanistan bu kalabalık kitlenin yaşesi ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda çaresiz durumda kaldı.¹⁵ Yunanistan'a gitmeye çalışanlar kadar, sonunda varmış olanların da halleri içler acısıydı. Ülke nüfusu ancak beş milyondur ve bu göç dalgası ekonomi ve devlet mekanizmalarının işleyişini derinden sarstı. Amerikan Kızılhaçı, Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi, YMCA (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği) gibi kurumların yardımlarına rağmen yetersiz beslenme nedeniyle birçok göçmen vardktan kısa bir süre sonra ölüyordu.¹⁶ Şehirlerden küçük köylere kadar göçmenlerle doluydu ve kimse ne kadar insan olduğunu bilmiyordu.¹⁷ Pinelopsis Delta, Ocak 1923'de Makedonya ve Trakya'daki göçmenler için şunları yazıyordu:

"...Göçmenler yığınla ölüyorlar, kuzeyden soğuk gittikçe güçleniyor ve kar tüm Makedonya ve Trakya'yı kaplıyor... Türk zulmünden zayıflamış ve tükenmiş (göçmenler) geldiler ve (burada) ölüme yakalandılar."¹⁸

13 *Nea Anatoli*, 2 Eylül 1922.

14 "...bu perişan kardeşlerimiz için iktidarınız dairesinde değil, iktidarınızdan fazla olarak muavenet ve ianeneizi talep ediyoruz. Ekserisi kadın ve çocuklardan ibaret olan 500 bin kardeşimizin açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmemeleri sizin merhametinize mütevakıftır. *Nea Anatoli*, 3 Eylül 1922. İstanbul'da yayımlanan *Nea Anatoli* gazetesi yapılan bağışlara yönelik olarak şu rakamları veriyordu: "muhacirin komisyonuna Zaharof 10 bin lira, Mısır'da Mansura'daki Rum kinotisi 200 İngiliz lirası göndermişlerdir. Madam Venizelou muhacirin için Atina'dan 500 bin drahmi göndermişlerdir... Amerikalılar külliyetli miktarda su, süt, ekme, battaniye ve çamaşır tevzi etmişlerdir. Bununla beraber yine yiyecek, giyecek ve ilaç gönderilmesinin şiddetle lüzumu bildiriliyor..." *Nea Anatoli*, 13 Eylül 1922. "...Papa Hazretleri İzmir muhacirleri için 100 bin frank vermişti. Bu kere Trakya'daki muhacirlere tevzi edilmek üzere İstanbul'daki Rum Katolik Episkoposuna 400 bin İtalyan frankı göndermiştir..." *Nea Anatoli*, 20 Eylül 1922.

15 "Anadolu ve Trakya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi meselesi gayet mühim bir şekil alıyor. Yunan adaları artık başka muhacir kabileleri kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir. 2100 muhaciri hamil bir vapur bu muhacirleri ve Midilli'ye ve de Sakız'a çıkaramamıştır. Diğer taraftan Makedonya'da ve Yunanistan dâhilinde de büyük bir galebelik görülmektedir. Muhacirlere yapılan yardım kâfi derecede değildir. Atina merkez muhacirin komisyonu eski Yunanistan ahalisine hitaben gayet hararetli bir beyanname neşrederek herkesin muhacirlerin yardımına şitap etmesini talep etmiştir. Elyevom 200 bin açıkta bulunuyor." *Nea Anatoli*, 11 Ekim 1922.

16 Milletler Cemiyetinin rakamlarına göre Eylül 1922 ve Temmuz 1923 arasında yetmiş bin göçmen hayatını kaybetmişti. Bkz: Giannakopoulos, a.g.m, s. 15. Göçmenlerin önemli bir kısmı sıtma nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Kars'tan Selanik'e gelen bir Rum şöyle demektedir: *Kars'ın soğuk ikliminden Karaburun'un [Selanik] sıtmasına geldik ve sonra da mezara!..*, Vasilis Tzanakaris, *Sto Onoma tis Prosfigias*, Metaihmio Yayınevi, Atina, 2009, s. 113.

17 Tzanakaris, a.g.e, s. 53.

18 Tzanakaris, a.g.e, s. 508.

Balkan Savaşları'nın ardından Yunanistan hâkimiyetine giren Osmanlı topraklarında Türk nüfus zamanla azalmasına rağmen, Türkler Selanik gibi büyük bir şehirde hala Rum ve Yahudilerden daha fazla mülke sahipti.¹⁹ Bu göçmen akını üzerine hem Türklerin mülklerinden faydalanmak hem de onları Türkiye'ye göçe zorlamak amacıyla Yunanistan birtakım yaptırımlarda bulundu. Anadolu'dan gelen göçmenlerin anlattıkları dehşetli hikâyeler de, Türklerle yönelik tutumun sertleşmesinde etkili oldu. Köylerden şehirlere tüm Türkler gelen göçmenlerle evlerini, tarlalarını, hayvanlarını paylaşmak mecburiyetinde bırakıldı. Bazı yerlerdeyse Türkler evlerinden çıkarılıp ahırlara ve sonunda oralarda bulunmalarına da tahammül edilemeyip sokaklara atıldı.²⁰

Türk basını 1923 yılının yaz aylarında Yunanistan'daki Müslümanların içler acısı durumunu anlatan mektuplarına veya gelen mübadillerin ifadelerine "Yunan Mezalimi" başlığıyla yer veriyordu. Türklerin maddi manevi büyük bir eziyet yaşadığını gösteren bu mektuplardaki eziyetin derecesi günden güne artış gösteriyordu. 1923 yılının Ağustos ayında Karaferye'de mübadeleyi bekleyen bir Türk'ün feryadı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine şu şekilde yansımıştı:

...Biz Makedonya Müslümanları sulh olur olmaz artık bütün mezalimin biteceğine ve rahat rahat mübadeleye intizar edebileceğimizi ümit ediyorduk... Yunanistan'daki Hıristiyan muhacirler cebren hanelerimize yerleştiriliyor. Her türlü tahkikat hatta dayak bile eksik değildir. İzdırap içinde yaşıyoruz. Himayeye muhtaç bir halde bize mübadele meselesi daha iki ay uzayacak olursa biz burada nasıl idame-i mevcudiyet edeceğiz...²¹

Kavala'dan gelen haberler ise Anadolu'dan Rumların gelmesiyle birlikte Müslümanların mahsullerinin yüzde 75'ine savaş vergisi olarak el konulduğunu, kalanların ise gelen göçmenlere verildiğini gösteriyordu. Türkler, Rumlar için çalışmaya zorlanmakla birlikte, hayvanlarına ve bankadaki paralarına yine göçmenlere dağıtılmak üzere el konulmuştu. Evlere yerleştirilen Rumlar, Türklerle eziyet edip yanlarına yatak yorgan gibi eşyalarını almalarına dahi izin vermiyorlar, hatta halılarını çalmak için camilere saldırıyorlardı.²² Türkler için köylerinde kalma imkânı kalmadığından mümkün olabildiğince çabuk şekilde Türkiye'den gelecek gemileri beklemek için şehirlere akın ediyorlardı.²³

Selanik'teki Türk basını, mübadillerin sözcülüğünü üstlenerek, gelen göçmenlerin yükünün yakın bir gelecekte kendileri de göçmen olacak Türklerin üzerine yıkılması eleştirmiştir. Uygulanan politikanın henüz mübadele edilmeyen, yerlerinden ayrılmayan mübadilleri perişan bir hale düşürdüğü dile getirilmiştir:

19 Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, Alfa Yayıncılık, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013, s. 466.

20 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923.

21 "Yunan Mezalimi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1923.

22 Mazower, *a.g.e.*, 461.

23 "Yunan Mezalimi Elan Devam Etmektedir", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Ağustos 1923.

*Yarınki Müslüman muhacirler kendi felaket ortakları olan Rum muhacirlerden halen ve istikbalen daha müreffeh bir halde midir? Nazarımızda hükümetin emri emirdir. Fakat anlayamıyoruz. Bu buhranlı dakikalarda kendimiz ne olacağız ve nasıl yaşayacağız? Gelecek kış bizim için kış değil midir?”*²⁴

Türlere baskı yapmak ve göçe zorlamak için ileri gelen kişilerin tutuklanmaları yine 1923 yılı yaz aylarında gelen haberlerdendir.²⁵ Selanik'te Anadolu'dan gelen Rumlar ve askerlerin Türk dükkânlarını yağmaladıkları, en küçük gürültünün bile Türklerin ürkmesine ve dükkânlarını kapatmasına neden olduğu öğrenilmiştir.²⁶ Ancak Türkiye'deki Rum gazetecilerin göçlerinden sonra Yunanistan'da yayımlamaya başladıkları yeni gazeteler tüm bu iddiaları reddediyordu.²⁷

Günler ilerledikçe Yunanistan'daki Türklerden gelen haberler kötüleşiyor ve vahim boyutlara ulaşıyordu. Katerin kazasında beş Türkün ağızlarına kızgın zeytinyağı dökülmek suretiyle, İskeçe'de ise yine beş Türkün kurşuna dizilerek öldürüldükleri haberi gelmişti. Yine Katerin'de Yunan subayları köyleri dolaşarak Türklerin mallarına ve eşyalarına el koymakta ve Türkleri kaçmaya mecbur bırakmaktaydı. Evlerinden kovulan ve korku içerisinde yaşayan mübadiller Türkiye'nin daha fazla gecikmesi halinde yalnızca cesetlerini bulabilecekleri uyarısında bulunuyordu.²⁸ Haberlerin çoğu

24 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1923. *Yeni Asır*, 1895 yılında Selanik'te yayımlanmaya başlamış, mübadeleyle birlikte 1924 yılında İzmir'e taşınmıştır. Gazeteye ilgili detaylı bilgi için bkz: Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın Selanik Yılları 1985-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.

25 "...bundan on gün evvel Drama'da tevkiif edilerek Gümülcine'ye gönderilmiş olan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin idam edileceği şayi olmuş ve bundan başka Drama eşrafından Mahmut ve Kemal Beylerle Eczacı Ahmet Efendi'nin de Gümülcine'ye sevk edildikleri haber alınmıştır..." *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1923.

26 "Yunan Mezalimi Berdevam", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1923. Bir Türkün mandırasına girip peynir çalan Rum göçmenler geride bir not bırakmışlardı: *Bizi korkutan ölüm değil, sadece açlık ve çocuklarımız, onlar açlıktan ölüyor*". Mazower, a.g.e, s. 461.

27 "...(Türkiye'de) vahşetin yapılmadık hiçbir cinsi kalmamıştır. Yunan hükümeti böyle adi ve vahşi muameleye tenezzül etmediği gibi buradan Türkiye'ye giden Türklere büyük teshilat gösterdiği gibi, her mallarını hatta kedi ve köpeklerini beraberlerinde almaya müsaade etmiştir. Yunanlar tarafından Türklere katiyen zulüm değil adi bir hakaret bile yapılmadığı ecnebiler ve mübadele heyetinde bulunan Türk mümessilinin tahdi ikrar ve itirafındandır..." , *Muhacir Sedası*, 12 Nisan 1924. 1924 yılında Atina'da yayımlanmaya başlayan Yunan harfli Türkçe yayımlanan *Muhacir Sedası* gazetesini için bkz: Meryem Orakçı, "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Güz: 2019, S. 65, s. 263-299.

28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1923. "Bizi alın kurtarın! Bir ay daha geçecek olursanız ancak naaşlarımızı bulabileceksiniz.", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1923. Sarışaban'da bir derede 12 Müslüman'ın parçalanmış cesedi bulunmuş ve Yunan hükümeti olayla ilgilenmemiştir. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923) Drama'dan gelen bir mektupta, biri kadın on Müslümanın parçalanarak, parçalarının ağaçlara asıldığı iddialarına yer veriliyordu. Yine Drama'da bir köyde dört erkek ve üç kızın dağa kaldırılması üzerine, köy halkı yollara dökülerek köylerini terk ediyorlardı. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923) Mart 1924'e gelindiğinde hala Rum çetelerin Drama köylerini basarak Türklere zarar verdikleri haberleri gelmeye devam ediyordu. (BCA, 272-0-0-12 / 41 - 46 - 15, 27 Mart 1924) Ancak tüm bunlara rağmen her şeyi bırakarak göçmek kolay değildi ve bazı bölgelerdeki Türkler toplanarak

Selanik ve çevresinden gelirken yine Girit adasında bekleyen mübadillerin zor durumda olduğu ve Yunan yetkililer tarafından göçe zorlandığı öğrenilmiştir. Buna göre Hanya ve Resmo'da bulunan Türklere en geç Eylül ayı sonuna kadar Türkiye'ye gitmeleri söylenmiş, aksi takdirde Karadeniz'den gelecek olan Rum göçmenlerin evlerine yerleşip eşyalarını yağma edeceği ve yetkililerin bunu engellemeyeceği tehdidinde bulunulmuştur.²⁹

Yunanistan'a özellikle de Makedonya'ya yığılan göçmenler, hala buralarda Türklerin yerlerinden ayrılmamış olmasına kızıyor ve bir an önce gitmelerini istiyorlardı. Şubat 1924 yılında yayımlanmaya başlayan Anadolu Rumlarına ait bir göçmen gazetesi ağır ifadelerle Türklerle birlikte yaşamak istemediklerini ve daha fazla gecikmelerinden rahatsız olduklarını yazıyordu.³⁰ Aynı zamanda Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a giden Rumlar, sadece canlarını kurtararak yanlarına hiçbir şeylerini almadan göçtükleri halde, Türklerin gayet rahat ve tüm taşınır mallarıyla gittiğini iddia ediyor ve bu durumu eleştiriyorlardı.³¹ Türklere ait her şeyin kendilerine ait olması gerektiğine inandıkları için mallarından hiçbir şeyin eksilmesini istemiyorlardı.³² Bu nedenle sözleşmeyle kendilerine bu hak verilmesine rağmen, göçmenlerin önemli bir kısmı eşyalarını yanlarına almalarına izin verilmediğinden şikâyet etmiştir.³³ İleride görüleceği gibi iki ülke göçmenleri de bu durumdan yakınmış ve taşınır mallar konusundaki keyfi uygulamalara maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir.

mitingler düzenliyor, dilekçeler veriyor ve mübadeleye tabi tutulmak istemiyorlardı. Mübadele henüz imzalanmadan önce Ocak ayının ortalarında Yenice, Halkidiki ve Katerini'de bazı Türkler bildiriler hazırlayarak gitmek istemediklerini dile getirmişlerdi. Tzanakaris, *a.g.e.*, s. 107-108.

29 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1923.

30 "...biz bunların tehirinden katiyen memnun değiliz. Bir an s... gitsinler ki sokaklarda sefil bir halde gezen muhacirlerimiz yerleşsinler..." *Muhacir Sedası*, 7 Eylül 1924. Ancak aynı gazete Anadolu'dan henüz ayrılmamış Rumların evlerine Türk mübadillerin yerleşmesini "zillet" olarak nitelendiriyor ve o bölgelerdeki yerli Türklerin bu duruma müdahale etmemelerine kızılıyordu: "...bu makule İslam muhacirlerine ayıp diyerek suratlarına iki tokat yerleştirecek Türk ricalinden kimse kalmadı mı..." *Muhacir Sedası*, 18 Mayıs 1924.

31 "...Şurasını da arz ederiz ki, Türkiye'den ihraç edilen Rumlar, çırlıçplak denize atıldıkları halde, Yunan hükümetinin insaniyeti sayesinde burayı terk eden Türkler tavuklarına varıncaya kadar beraberlerinde götürüyorlar..." *Muhacir Sedası*, 24 Şubat 1924.

32 Mazower, *a.g.e.*, s. 462.

33 Mübadele sözleşmesinin taşınır mallarla ilgili hükmü şu şekildeydi: Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş ya da başka herhangi bir vergi alınmayacaktır. (Soysal, *a.g.e.*, s. 186.) Ancak Yunanistan'da bu maddenin keyfi olarak uygulanmadığı örnekler bulunmaktadır. Örneğin Kozlu (Drama) köyünden bir göçmen Manisa'dan gelen Rumların ev ve mallarını aldığını, hayvanlarını sattırmayıp aralarında paylaştıklarını, kendilerinin sadece yorganla Türkiye'ye geldiklerini söylemiştir. Bkz: Gülcan Yenice Erdem, *Ayrılık Olmasaydı: Mübadele ve Göç Öyküleri*, Meta Basım, İzmir, 2018. Selanik'in Bubuşt köyünden gelen bir Türk, kendileri Yunanistan'dan bir lokma ekmekle gelirken, Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a eşyalarıyla gittiğini söylemiştir. (İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55) Kılış'ın Serçili köyünden bir Türk, mübadeleden önce Trakya'dan göçmen Rumların geldiğini, evlerinin yarısını onlara verdiklerini söylemiştir. Türkler ayrılırken yanlarına hiçbir şey alamamış, hatta paralarının bile yarısını almışlardır. (Özsoy, *a.g.e.*, s. 56)

Rumlarla beraber yaşamaya mecbur bırakılan ve mallarına el konulan Türk mübadiller, zamanından önce köylerinden ayrılarak kendilerini alacak gemileri beklemek üzere liman şehirlerine doğru ilerlemeye başladılar. Ancak yollarda da kötü muamele eksik değildi. Rum kayıkçılar taşıdıkları Türklerden daha fazla para istiyor, yolda iken tehditle tekrar para alıyorlardı.³⁴ Demiryoluyla Selanik'e gelecek olan Kayalar, Kozani, Karacaova gibi yerlerden ayrılan mübadiller ise kendilerini limana götürecek trene binmek için Karaferye istasyonuna kadar 40-65 kilometrelik yolu yürüyerek geçmek zorundaydı.³⁵ Selanik'e geldiklerinde aylarca gemileri bekleyen mübadillerden maddi imkâna sahip olanlar ev kirılıyor,³⁶ olmayanlar ise limanda açıkta hatta yatak yorgan gibi hiçbir eşyaları olmadan bekliyordu.³⁷

Görüldüğü gibi, Yunanistan'daki Türk mübadiller hükümetin ve gelen Rum göçmenlerin baskılarına dayanamamaya zamanından önce, kendilerini alacak gemileri beklemek üzere liman şehirlerine yığıldı. Ancak bu birkaç aylık dönem de oldukça çileli geçmiştir. Göçmenler parasızlık nedeniyle geçici işler yaparak geçinmeye çalışmışlardır.³⁸ Sadece Selanik'te değil Midilli adasında da durum aynıydı. Midilli Müftülüğünden İzmir Vilayetine gönderilen bir telgrafta, Müslümanların mübadelenin hemen olacağını zannederek eşya ve mallarını elden çıkarıp limana geldikleri ve sefalet içerisinde oldukları yazılmıştır. Eğer hemen taşınmaları mümkün değilse açlıktan ölmeleri için yardım gönderilmesi istenmiştir.³⁹ Tüm bunların yanı sıra limanlarda bekleyen mübadiller sadece hava şartları, açlık ve susuzlukla değil, geleceklerine dair umutsuzluk aşıl原因an söylentilerle de mücadele ediyordu. Özellikle Yunanlar, Türk hükümetinin gidecek olan mübadillere verimsiz, ekonomik değere sahip olmayan topraklar vereceğini ve adı duyulmamış ücra şehirlere yerleştirileceklerini söylüyorlardı. Bunlar, henüz yolun başında olan Türklerin canını sıkıyor ve büyük bir umutsuzluğa kapılmalarına neden oluyordu.⁴⁰ Türkiye'den Yunanistan'daki mübadillerin durumlarını yerinde tespit eden Türk yetkililer de bitkin ve psikolojik olarak büyük bir çöküntü içerisinde olan Müslüman mübadillerin daha erken bir tarihte ayrılmalarının zaruri olduğunu dile getiriyordu:

34 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923.

35 Kemal Arı, *Büyük Mübadele/Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2014, s. 46.

36 Özsoy, *a.g.e*, s. 64.

37 Örneğin beraber yaşadıkları Rum ailenin baskılarına dayanamayan Vodinalı bir aile yanlarına hiçbir şey almadan yola çıkmış ve 1-2 ay kadar limanda açıkta beklemiştir. Bkz: Özsoy, *a.g.e*, s. 50.

38 Mübadele esnasında henüz çocuk olan bir mübadil su satarak para kazanmaya çalıştığını söylemiştir. Fakat Rum çocuklarının sataşmaları, sürekli fesini parçalamaya çalışmaları nedeniyle oldukça zorlanmıştır. Özsoy, *a.g.e*, s. 56

39 Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Güz 2001, s. 35

40 Arı, *a.g.e*, s.81.

"...Bütün bunları arz etmekte maksadım; bu kış binlerce aç ve çıplak halkın komisyon mukarreratı hilafına Türkiye'ye nakline mecburiyet hâsil olacağını şimdiden nazarı devletlerine arz etmektir..."⁴¹

Hâlihazırda Türkiye, Yunanistan'daki Türklere yapılan baskıları yakından takip ediyordu. TBMM'deki oturumlarda milletvekilleri oldukça sert bir üslupla Türkiye'nin duruma müdahale etmesini, tepkisiz kalmamasını istiyordu:

"Hain ve zalim Yunan; dindaşlarımızı, her gün binlerce kardeşlerimizi, kandaşlarımızı zulmü altında ve ifna ediyor. (Kahrolsun sesleri) Neden, evet arkadaşlar, neden benim hükümetim bu mazalime göz yumuyor? (Hayır, göz yummuyor sesleri) neden benim hükümetim her gün kanları akan bunca kardeşlerimizin muhafaza-i hayatı için şedit tedbirler almıyor, neden benim galip hükümetim; mağlup, alçak, rezil, hunhar Yunanın elinde, dindaşlarımızı öldürtüyor?"⁴²

Türkiye mübadillerin taşınması için 1924 yaz aylarını düşünüyordu. Ancak tüm bu gelişmeler süreci hızlandırmasının zorunlu olduğunu göstermiştir. Ülkenin yeterli hazırlığı yoktu ve gerekli planlama yapılmadan göçmenlerin ülkeye taşınmasının büyük sorunlara yol açacağı açıktı. Ancak Türkiye, Türk göçmenlerin Yunanistan'da kalmalarının daha riskli olduğuna karar vererek, ileride yaşanacak sorunları göze aldı.⁴³ Kasım 1923'te Yunanistan'da bekleyen mübadillerin Türkiye'ye sevkine başlandı.⁴⁴

Türklerin evlerine yerleşmiş Rum göçmenler şeytan çıkarma ayinleri düzenlerken,⁴⁵ Türk mübadiller ilk süreci tamamlayarak gemilere biniyor ve zorlu bir yolculuğa çıkıyordu. Vapurlardaki kamaralarda hastalar, kadınlar ve çocuklar kalırken, büyük bir kısmı güvertelerde, eşya yığınlarının arasında yolculuk ediyordu. Yolculuk süresi 3-10 gün arasında değişiyor; hava koşulları, vapurun hızı ve gidilen limana göre bu süre daha da uzayabiliyordu.⁴⁶ Önceki süreçte mübadillerin yetersiz beslenmeleri ve bitkin olmaları birçok kişinin yolculuk şartlarına dayanamamalarına neden oluyor, hayatını kaybedenler denize atılarak salgın hastalıkların meydana gelmesi önlenmeye çalışılıyordu.⁴⁷

41 Çapa, a.g.m., s. 37

42 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:3, İkinci İntihap Devresi, Birinci İçtima Senesi, 10 Teşrinisani 1339, s. 318. Bazı milletvekilleri ise Türkiye'nin de hataları olduğunu dile getirmiştir. Örneğin, Menteşe vekili Şükrü Kaya, Karma Komisyonun toplanma yerinin Selanik değil Atina olmasını eleştirmiştir: "...Merkezi içtimanın Selanik olması lazımdı ve heyetin ilk vazifesi de Selanik'e gitmekti. Hâlbuki Yunanlıların -iğfali demiyeyim- teşvik ve tergipleriyle bunlar Atina'nın daha sükûnetli ve daha huzurlu olan yerlerini tercih ettiler ve bunların eli boş kaldı ve mazalime devam ettiler..." TBMM Zabıt Ceridesi, s. 320.

43 Arı, a.g.e, s. 22.

44 Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel 1923.

45 Mazower, a.g.e, s. 466.

46 Arı, a.g.e, 84. Örneğin Temmuz 1924'te Kesriye ve Kozani'den gelen mübadilleri taşıyan gemi hava muhalefeti yüzünden Urla önlerinde beklemek zorunda kalmıştı. Bkz: BCA, 272-0-0-11/ 18-89-12.

47 Denizli Honaz'a gelen bir mübadil, yolculuk sırasında görevlilerin sık sık ceset araması yaptıklarını ve göçmenlere ölenleri saklamamalarını tembihlediklerini hatırlamaktadır. Bkz: Ercan Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/12, (2006/Bahar), s. 52.

2. Anadolu Topraklarında Zorunlu Misafirlik Günleri

Kasım 1923'te Yunanistan'da bekleyen mübadillerin Türkiye'ye sevkine başlandı ve 1923'ün son iki ayı yaklaşık altmış bin göçmen getirildi.⁴⁸ Göçmenlerin getirildiği ilk aylarda yani 1923-24 kışı oldukça ağır geçmiş, kar yolları kapatmış ve ulaşımı zorlaştırmıştı. Bu koşullarda Türkiye'ye gelmiş olan göçmenlerin yiyecek, içecek, giyecek ve ısınma gibi ihtiyaçlarını sağlamak oldukça önemliydi.⁴⁹ Üzerine bir de ülke içinde göçmenlerin iskân edilecekleri yerlere gitmeleri söz konusu olduğundan, bu durum göçmenleri sıkıntılı bir yolculuğun daha beklediği anlamına geliyordu.

Türkiye'deki Rumların büyük kısmı 1922-23 yıllarında zaten ayrılmıştı. Gelen mübadiller büyük oranda Rumlardan boşalan bölgelere iskân edildi. Ancak yaklaşık 190 bin Rum henüz Türkiye'deydi ve bunların da yakın zamanda ülkeyi terk edeceği bilindiğinden yaşadıkları bölgelere de göçmen gönderilmesi kararı alındı. Böylece Yunanistan örneğinde olduğu gibi Anadolu da mübadillerin karşılaşmaları ve zorunlu misafirliklere sahne oldu.

Türk göçmenler kabileler halinde geldikleri sırada Rum mübadillerin henüz gündelik hayatlarına devam ettiği bölgelerden biri Orta Anadolu'dur. Türk göçmenler ilkbahar aylarından itibaren bölgeye gelmeye başlamış, buradaki Rumlar ise 1924 yılının Haziran ve Kasım ayları arasında evlerinden ayrılmışlardır.⁵⁰ Dolayısıyla 1923 yılının sonlarında Yunanistan'dan ayrılıp Türkiye'ye gelen çoğunlukla Drama, Serez ve Kozani Türkleri bir süre Rumlarla beraber yaşama tecrübesinde bulunmuşlardır.⁵¹ Bir parantez açarak en ilginç karşılaşmaların da bu bölgede yaşandığı söylenebilir, çünkü buradaki Ortodoks mübadillerin ana dilleri çoğunlukla Türkçe iken, gelen Türk mübadillerin Yunanca bilmeleri ve konuşmaları hem iki tarafı hem de yerli Türkleri şaşırtmıştır.⁵²

48 Türkiye Kasım ve Aralık aylarında 50 bin Türk mübadilin taşınması öngörmüş fakat bu rakamın üstüne çıkmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1923. 1924 Ekim ayına kadar taşınan mübadil sayısı 370 bine ulaştı ve büyük oranda tamamlandı. Arı, *a.g.e.*, s.92.

49 Arı, *a.g.e.*, s.86.

50 Athanasios E. Karathanasis, *Kappadokia*, Kiriakidi Kardeşler, Selanik, 2008, s. 281. Rumların Kapadokya dediği bölge Niğde, Nevşehir, Kayseri ve Aksaray'ı kapsıyordu. 1924 yılında bölgeden 44.432 Ortodoks ayrılmıştır. Bkz: Vasso Stellakou, "Alan, Mekan ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken..*, s. 272.

51 Orta Anadolu gibi Karadeniz'de de Türk mübadiller geldiğinde, Rumlar henüz yerlerinden ayrılmamıştı. Kavala'dan Sinop'a gelen göçmenlerin iskânı için, Rumların bir an evvel sevk edilmesine dair belge için bkz: *BCA*, 272-0-0-11 / 18 - 83 - 25. Adana bölgesine yönelik aynı emir için bkz: *BCA*, 272-0-0-11/19-92-7.

52 Kayseri Zile göçmeni bir Rum, gelen Türk göçmenlerin Yunanca bildiklerini ve ilk geldiklerinde Rumların Yunanca bildiklerini farz ederek, Yunanca konuştuklarını söylemiştir. Karma Komisyonun üç üyesi Kayseri'ye geldiğinde, Türk göçmenlerin komisyonun Yunan üyesine rahatlıkla cevap verdiğini görünce, kendileri Yunanca bilmezken Türklerin bilmesine hayret ettiklerini söylemiştir. (*İ Eksodos: Martries Apo tis Eparhies tis Kentrikis kai Notias Mikrasias* [Göç: İç ve Kuzey Anadolu'dan Tanıklar], C. 2,

Rum mübadillerin bu zorunlu birlikte yaşama tecrübesinden hoşnut kalmadıkları ve bu dönem hakkında olumsuz anılara sahip olduğu görülmektedir. Gelen göçmenlerin alışkın oldukları yerli Türklerden farklı olduğunu düşünmüşler; kılık-kıyafetlerinden yeme-içme alışkanlıklarına değin garipsemişlerdir.⁵³ Türkler ise adeta Yunanistan'dan kovularak vaktinden önce Türkiye'ye gönderilmişken, kendilerine ait olacağı söylenen evlerde hala Rumların yaşıyor olmasından rahatsızlık duymuşlardır. İki taraftaki bu nahoş hisler birlikte yaşadıkları sürenin gerilimli geçmesine neden olmuştur. Helvadereli (Aksaray) bir Rum'un anlattığına göre, kendileri köyden ayrılmadan üç ay önce Kozani'den Türk göçmenler gelmiştir. Gelen göçmenlerin Yunanca bildiğini, kendileriyle kavga ettiklerini ve kendilerinden yemek istediklerini söylemiştir. Göçmenlerden çekindikleri için Türk komşularına sığınmışlar, yardım istemişlerdir. Türk mübadillerin ellerinde Türk bayraklarıyla köyde dolaşıp Yunanca *Yaşasın Kemal Paşa* (Zito Kemal Paşa) şeklinde bağırduklarını hatırlamaktadır.⁵⁴

Rum mübadillerin Türk göçmenler hakkında yaptıkları olumsuz yorumların çoğu ürünlerinden faydalanmalarına, taşınır mallarını yanlarına almalarına veya satmalarına izin vermemeleri ile ilgilidir. Ağırnas (Kayseri) göçmeni bir mübadil, yerli Türkler kendilerini uğurlarken, bir sepet üzüm

Düzenleyen: Gianni Mourelou, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 2004, s. 63). Sazalca (Taşlıca/Niğde) Rumları ayrılmadan 15 gün önce Türk göçmenler gelmiştir. Yerli Türkler göçmenlere ayran ikram ederek karşılamıştır. Ancak gelenler sadece Yunanca bildiği için anlaşamamışlardır. Bu nedenle yerli Türkler Rumları uğurlarken "gavurlar geldi, Türkleri uğurluyoruz" demişlerdir. (*Eksodos*, s. 236.) Skopi (Subaşı/Kayseri) göçmeni Rumlar, ayrılmadan önce Girit'ten göçmenlerin geldiğini ve gelenlerin sadece Yunanca konuştuğunu söylemişlerdir. Rumlar da sadece Türkçe bildiğinden anlaşamamışlardır. (*Eksodos*, s. 108.)

- 53 Çeltek (Aksaray) göçmeni bir Rum, köylerine gelen mübadillerin Giritli olduğunu ve iyi Yunanca konuştuklarını söylemiştir. Kendileri de Yunanca bilmelerine rağmen Giritlilerin konuşmalarını anlayamamışlardır. Gelen göçmenlerin yabani insanlar olduklarını düşünmüş ve üstlerinde çift taraflı bıçaklarla dolaştıklarını gözlemlemiştir. (*Eksodos*, s. 25.) Zile göçmeni bir Rum, köylerine gelen Türk mübadil erkeklerin mağrur ve özgür olduklarını, sanki Yunanistan'ın çobanlarına benzediklerini ifade etmiştir. Yünlü şapkalarını omuzlarına doğru düşüren bu Türk göçmenlerin, yerli Türk ağalarla konuşurken ellerini arkadan bağlamaları dikkatlerini çekmiştir. Çünkü kendilerinin Türk ağalar karşısında o şekilde durmaya ve konuşmaya cesaret edemediklerini belirtmiştir. (*Eksodos*, s. 63.) Taksiarhis (Karabağ/Kayseri) köyünden bir Rum, köylerine Makedonya'dan Türk göçmenlerin geldiğini ve bunların uzun fes ve şalvar giydiklerini söylemiştir. Göçmenlerin yemek kültürü Rumların dikkatini çekmiştir. Mısır yoğurup arasına bol yeşillik koyduklarını, hepsinin fasulye aradıklarını ve Rumlara ayran olup olmadığını sorduklarını hatırlamaktadır. Türkçe bilmelerine rağmen gelenlerin değişik bir Türkçe konuştuğunu ve onları anlamadıklarını belirtmiştir. (*Eksodos*, s. 121.) Çukur (Kayseri) köyü mübadilleri Nisan-Ağustos arası Türk göçmenlerle beraber yaşamışlardır. Gelen Türklerin buğday bilmemeleri ve sadece mısır yetiştirip yemeleri Rumların dikkatlerini çekmiştir. (*Eksodos*, s.129.) Sementre (Ovacık/Niğde) Rumları yetmiş aile olan göçmenleri vahşi, yoksul olarak nitelendirmiştir. Lastik pabuçlar giymelerini ve sandıklarında hayvan zilleri taşımalarını garipsemişlerdir. (*Eksodos*, s. 239.) Çarıklı (Niğde) Rumları, Türk göçmenlerin çiftçi gibi görünmediklerini ve ekip biçmeyi bilmediklerini söylemişlerdir. Türklerin tarlaya gidip, iki demet hasat edip omuzlarına alarak eve dönmeleri dikkatlerini çekmiştir. (*Eksodos*, s. 256.)

54 *Eksodos*, s.30.

verdiklerini ancak Türk göçmenlerin “biz Yunanistan’da birçok şey bırakıp geldik, bunlar (üzümler, ürünler) bizim” dediklerini söylemiştir.⁵⁵ Yine Endürlük (Kayseri) göçmeni bir Rum, ayrılmadan üç ay önce Türk göçmenlerin geldiğini, kendi evlerine yerleştiklerini ve Rumların da iki üç aile birlikte yaşamaya başladıklarını ifade etmiştir. Göçmenler haber vermeden tarlalarını almış ve ürünlerden Rumların faydalanmasına izin vermemişlerdir. Gerekçe olarak yine kendilerinin Rumlar için Yunanistan’daki bağlar ve tarlalarını bıraktıklarını söylemişlerdir.⁵⁶

Karacaören (Kayseri) Rumları ayrılmadan önce Yunanistan’ın Kayalar bölgesinden Türkler gelmiştir. Köydeki 101 hane Rum, evlerin yarısını Türk göçmenler için boşaltmıştır. Köy tamamen Rumlardan oluştuğundan, köyün Rumları ilk kez Türklerle beraber yaşadıklarını belirtmişlerdir. Türk göçmenler, Rumların ürün ve eşyalarını istemişler ve bu nedenle jandarmaya şikâyette bulunmuşlardır. Ancak buna rağmen Rumlar son kez ürünlerini toplayarak yakındaki köylere gidip satmışlardır.⁵⁷ Yine aynı köyden bir Rum, gelen Türk göçmenlerden (Kozani) korktuklarını, onları vahşi insanlar olarak tanımladıklarını söylemiştir. Türklerin bütün arazilerine el koyduklarını, kendilerinin bostanlarına, bağlarına gitmelerine izin vermediklerini, her şeyin kendilerine ait olup, Rumların bir salkım üzüm bile almaya haklarının olmadığını tekrarladıklarını hatırlamaktadır.⁵⁸ Bir başka bölge olan Malakopi (Derinkuyu/Nevşehir) Rumları, Kozani’den gelen Türklerin kendilerini evlerinden çıkarmaya çalıştığını, göçmenlere direndiklerini ve yerli Türklerin de kendilerine destek olduklarını belirtmişlerdir. Göçmen Türkler kendilerinin de ev ve tarlalarını Yunanistan’da bıraktıklarını, Rumların onları alacaklarını dolayısıyla Anadolu’dakilerin kendilerine ait olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹ Telmisos (Hançerli/Niğde) köyünden bir Rum mübadil ise Türk göçmenlerin bağlarından hiçbir şey almalarına izin vermediklerini ifade etmiştir. Göçmenler fasulyelerini ellerinden alarak “bunlar bizim. Biz de Yunanistan’da ürünlerimizi bıraktık, gidince bulacaksınız” demişlerdir.⁶⁰ Fertek (Niğde) Rumları ise gelen göçmenlerin Rumların evlerine hiç sormadan girip oturduklarını, konuşmadıklarını ve bu halleriyle kendilerini korkuttuklarını hatırlamaktadırlar. Yerli Türkler Rumlar ayrılırken ağlamış ancak göçmenler tepkisiz kalmış ve Rumların bahçelerinden bir ceviz bile almalarına izin vermemişlerdir.⁶¹

Türkler açısından bakıldığında, kendilerinin de dile getirdiği gibi ürünlerini ve birçoğu taşınır mallarını alamadığından; Anadolu’dakilerin kendilerine ait olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Türk göçmenlerin tepkilerine

55 Eksodos, s.44

56 Eksodos, s. 49.

57 Eksodos, s. 78

58 Eksodos, s. 80.

59 Eksodos, s. 163.

60 Eksodos, s. 247

61 Eksodos, s. 258-259.

rağmen görüldüğü gibi sonuç olarak Rum mübadiller eşyalarını ve ürünlerini -istedikleri fiyata olmasa da- satabilmişlerdir. Bunu doğrulayan bir göçmen ifadesine göre Akso köyüne (Hasaköy/Niğde) Mart 1924'ten Temmuz'a kadar Kozani'den gelen 180 Türk aile, Rumların eşyalarını satmalarına izin vermemiştir. Ancak Rumlar yine de çevre köylerden gelen Türklere hayvan, kazan, tencere, kilim gibi eşyalarını satmışlar fakat aldıkları paranın çok komik olduğunu söylemişlerdir.⁶²

Rum mübadillerin Türklerle yaşadıkları süre içerisinde şikâyetçi oldukları diğer bir husus, Türk makamlarının gelen mübadillerden yana tavır koymasındadır. Aksolu Rumlar gelen Türklerin evlerine girmeye ve eşyalarını almaya çalışması üzerine, havaya ateş açarak onları korkutmaya çalışmışlardır. Vali Akso'ya gelerek tarafları dinlemiş ve Rumlara göçmenlere nazik davranmalarını aksi halde kendilerini Yunanistan'a İzmir yoluyla yollayacağını söylemiştir.⁶³ Yine Türk göçmenlerle beş ay birlikte yaşayan Misti (Konaklı/Niğde) Rumları, gelenlerle çeşitli nedenlerle kavga ettiklerini anlatmışlardır. İlk kavga, göçmenlerin muhtarın mührünü istemesi nedeniyle çıkmış, ikincisi ise Rumların eşyalarını satmalarından kaynaklanmıştır. Rum göçmenlerin ifadesine göre göçmenler, eşyaları satın almaya gelen yerli Türklerle tartışmışlardır. Yine Rumların ürünlerini hasat etmek istemesi üzerine büyük bir çatışma yaşanmış, Rumlar Niğde'ye şikâyette bulunmuş ve belediye başkanı köye gelmiştir. Belediye başkanı, Rumlara yakında gideceklerini ve Yunanistan'da hasat yapacaklarını ayrıca eşyalarını değil yalnızca büyük hayvanlarını satabileceklerini, sadece kıyafetleriyle Türkiye'den ayrılacaklarını ifade etmiştir.⁶⁴

Rum göçmenlerin, memleketlerinin yerli Türklerinin, kendilerini gelen mübadillere tercih etmelerini gururla anlattıkları görülmektedir. Bir Sivrihisar göçmeni, gelen göçmenler kendilerini evin bir köşesine atarken, yerli Türklerin kendilerine sahip çıktıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda evlerine yerleşen göçmenler, hiçbir ürün ve eşyalarını satmalarına izin vermezken, yerli Türklerin buna karşı çıkıp onlarla alışveriş yaptıklarını söylemiştir.⁶⁵ Çeltikli bir göçmen ise köylerinden ayrılmadan dört ay önce Girit'ten gelen göçmenlerin ürünlerini hasat ederek, Rum mübadillere vermediklerini belirtmiştir.⁶⁶

Yerli Türklerin gelen göçmenleri kabullenmemesi ve gidecek olan Rumları tercih etmesine dair hatırladıkları söylemler dikkat çekicidir. Kayseri

62 Agni Koladimou, *Apo tin Akso tis Kappadokias sto Nomo Pellas [Kapadokya Akso köyünden Pellas'a]*, University Studio Press, Selanik: 2015, s.64.

63 *Eksodos*, s. 211

64 *Eksodos*, s. 229. Daha önce de belirtildiği gibi Mübadele Sözleşmesinin sekizinci maddesinin uygulanmasında iki ülkede de keyfi tutumlar bulunmaktadır. Bahsi geçen Rum mübadil bu durumdan şikâyet ederken, sorun yaşanmayan bölgelerde bulunuyordu. Örneğin Yozgat'taki Rum göçmenlerin taşınır mallarını istedikleri gibi satabilecekleri veya yanlarına alabileceklerine dair belge için bkz: BCA, 272-0-0-11 / 18 - 83 - 17,

65 *Eksodos*, s. 21.

66 *Eksodos*, s. 25

göçmeni bir Rum, ayrılmadan bir ay önce gelen göçmenleri gören bir Türk komşusunun, başını ellerinin arasına alarak “*altını verdik demiri aldık vallahi billahi sizi çok arayacağız*” dediğini aktarmıştır.⁶⁷ Germir göçmeni başka bir Rum kendileri ayrılmadan sekiz ay önce Türk göçmenlerin geldiğini ve herhangi bir işle uğraşmayıp, evlerin doğramalarını söktüklerini söylemiştir. Yerli Türkler gelen göçmenlere iyi gözle bakmamış ve “*bu politikada Venizelos bize güldü. Bize faydasız insanları yolladı, ne tüccar/esnaf ne başka bir şey*” demişlerdir. Köylerindeki hoca ise kendileri ayrılırken ağlayarak “*Vah vah Venizelos bu politikada aldattı bizi. Elmas gibi komşularımızı aldılar da yerine paslı demir gönderdiler*” demiştir.⁶⁸ Yine Stefana (Reşadiye/Kayseri) göçmeni Rumlar, yerli Türklerin gelen fakir haldeki göçmenlerden hoşlanmadıklarını ve “*altını verdik bronzu aldık*” dediklerini hatırlamaktadırlar.⁶⁹

Niğde köylerinden göçen Rumlar da benzer anılara sahiptir. Silata (Özlüce) göçmeni başka bir Rum, kendisi ayrılmadan bir ay kadar önce Kozani ve Selanik’ten gelen 300 hane kadar Türk’ün yerliler tarafından kabul görmediğini anlatmıştır. Ancak bir önceki örneğin aksine gelen göçmenlerin yerli Türklerden daha zengin ve gelişmiş olduklarını ve bu nedenle yerlilerin göçmenlerden hoşlanmadığını ve “*altını bakıra değiş ettik*” dediklerini söylemiştir.⁷⁰ Andaval (Aktaş) göçmeni bir Rum ise 3-4 ay beraber yaşadıkları Türk mübadillerle olan anlaşmazlıklarında yerli Türklerin kendi taraflarında yer aldığını anlatmıştır. Göçmenin ifadesine göre yerliler gelen mübadillere “*gavur sizsiniz, onlar (Rumlar) bizim kardeşimiz*” demişlerdir.⁷¹ Uluğağaç yerlileri ise göç için hazırlanan Rumlara “*biz başkasını istemiyoruz. Siz bizdensiniz*” diyerek, Rumların gitmesini istememişlerdir.⁷²

Her ne kadar Rum mübadiller yerli Türklerin kendilerini gelen göçmenlere tercih ettiklerini gururla anlatsalar da her şeylerini kaybederek anavatana gelmiş Türkler için bu durumun çok acı bir başlangıç olduğu muhakkaktır. Kaderin bir cilvesi olarak, Rum mübadiller de Yunanistan’a gittiklerinde –özellikle anadili Türkçe olanlar- aynı durumla karşılaşacaklar, yerli Yunanlar onları kabul etmeyecek ve uzunca bir süre dışlayacaklardır.⁷³

67 Eksodos, s. 40.

68 Eksodos, s.91

69 Eksodos, s. 116.

70 Eksodos, s. 179-180

71 Eksodos, s. 201

72 Eksodos, s. 231.

73 Yerli Yunanlar özellikle Türkçe konuşan göçmenler için “*Türk tohumu*” (Tourkosphoro) tabirini kullanmışlardır. Aynı zamanda Türklere benzemeleri nedeniyle, Hıristiyan olduklarına da inanılmamış ve onlar için “*yoğurtla vaftiz edilmiş*” (giaourtovaftismeni) ifadesi kullanılmıştır. Bkz: George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Londra, 1983, s. 194. “*Yerliler bizi istemiyorlardı. Gidin defolun, siz Türk’sünüz, Türkiye’ye geri dönün diye çağırıyorlardı bize*”, Stellakou, “a.g.m”, s. 284.

3. "Toprağımızı Koklayın, Çeşmemizden Su İçin"

Elbette insanın olduğu her yerde her türlü duygunun olduğu gibi, insan değişimi temelli mübadele esnasında da sadece olumsuz örnekler bulunmamaktadır. Her iki tarafta da evini, ocağını ve geçmişlerini bırakıp alışkın olmadıkları bir yere gitmenin tedirginliği vardı ve birbirlerini en iyi ancak mübadiller anlayabilirdi.⁷⁴ Bu şekilde aynı kaderi paylaşıyor olmanın mübadilleri yakınlaştırdığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Bir Türk göçmen bu örneklerden birini şöyle aktarmıştır:

"...Biz oralardan evlerimizden çıkmadan önce Anadolu'dan Rumlar gelmeye başlamışlardır. Boşalan yerlere, evlere yerleştiriyorlardı. Boş ev bulamayanları ailelerin yanına vermişlerdi. Biz gidinceye kadar onlarla yaşamak zorunda bırakıldık, aynı evi paylaştık. İstesek de istemesek de... Vakti gelince gelenlere bıraktık evimizi, ocağımızı. Ağlaştık ayrılırken, kaderimiz aynıydı. "selam söyleyin memleketimize" dediler. "toprağımızı koklayın, çeşmemizden su için" dediler."⁷⁵

Yunanistan'daki olumlu karşılaşma örneklerinde, çoğunlukla aynı dili konuşmanın göçmenleri yaklaştırdığı görülmektedir. Kayalar göçmeni bir Türk, ayrılmadan önce yüz kişilik bir kafilenin köylerine geldiğini, gelenlerin aç, susuz ve perişan halde olduğunu söylemiştir. Kendi evlerine dört kişilik Bursalı bir Rum ailenin yerleştirildiğini, Türkçe bilen bu aileyle iyi anlaştıklarını aktarmıştır.⁷⁶ Sarışaban göçmeni bir Türk Karadeniz'den gelen Rumlarla bir ay kadar beraber yaşadıklarını, gelenlerin çok iyi Türkçe konuştuklarını, aynı kaderi paylaşmanın verdiği ortak psikolojiyle iyi anlaştıklarını belirtmiştir.⁷⁷ Selanik'e bağlı Mentese köyünden bir Türk ise 3-4 ay beraber yaşadıkları Türkçe konuşan Eceabat Rumlarıyla iyi anlaştıklarını söylemiştir.⁷⁸

Yunanistan'daki bu örneklerde olduğu gibi Anadolu'da da benzer olaylar yaşanmıştır. Bazı Rum mübadiller yerli Türklerin uzun bir yoldan gelmiş

74 Mübadiller aynı zamanda ibadet ettikleri mekânları bırakmış olmanın acısını yaşamışlardır. Bir Kayseri göçmeni mübadeleden uzun yıllar sonra şunları söylemiştir: *Çocuğum bu söyleyeceğimi hiçbir zaman unutma: biz orda sadece evlerimizi, çiftliklerimizi, mallarımızı bırakmadık. Kutsal köklerimizizi bıraktık. Bizimle beraber atalarımızın mezarları, kiliselerimiz, manastırlarımız, azizlerimizin şapelleri öksüz kaldı.* Bkz: Lazaros Kelekidis, *Ta Farasa tis Kappadokias: Mnimes Farasioton Geronton [Kapadokya'nın Farasa Köyü: Yaşlı Farasalıların Anıları]*, Ieron İsihastirion Monazouson, Selanik, 2005, s. 102. Yanya'dan Pendik'e gelen bir Türk göçmen, geldiklerinde ailelerine tahsis edilen evin önünde, evin sahibi olan Rum kadının oturduğunu görmüşlerdir. Kadın, evin anahtarını uzatarak Türkçe *"hoş geldiniz güle güle oturun"* demiştir. Ancak Türk aile Türkçe bilmediğinden anlamamıştır. Daha sonra Rumca anlaşmışlardır. Pendik Rumları 3-4 eve toplanarak, evleri Türkler için boşaltmışlardır. Rumlar birkaç gün sonra ayrılmışlar, giderken evlerinin eşiklerini öperek gitmişlerdir. Bu manzara Türk göçmenleri çok etkilemiştir. Rumların gemilerle gidişini pencerelerden seyretmişlerdir. Özsoy, *a.g.e*, s. 88

75 Erdem, *a.g.e*, s.52.

76 *Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri*, Yay. Haz: Sefer Güvenç, Haris Rigas, İstos Yayınları, İstanbul, 2015, s. 164

77 *Hasretin...*, s.234

78 Özsoy, *a.g.e*, s.58

yorgun, aç ve sokakta bulunan mübadillerle ilgilenmediklerini gözlemlemiş ve buna üzülmuşlerdir.⁷⁹ Göçmenlere sadece zorunlu oldukları için, canı gönülden evlerini açmış, yiyeceklerini paylaşmışlardır.⁸⁰ Gelen ve evlerine yerleşen mübadillerle iyi geçinip onları “iyi insanlardı” olarak tanımlayanlar olmuştur. Sivrihisar (Aksaray) göçmeni bir kadın, evlerine yerleşen Türk göçmenlerin kendilerine “*gitmeyin, birlikte yaşayalım*” dediklerini söylemektedir.⁸¹

Dila (Til köyü/Nevşehir) Rumları ayrılmadan 3-4 ay önce, Epir bölgesinden Türk göçmenler gelmişlerdir. Yunanca bilen Türkler, Rumlara yardımcı olmuşlardır. Bu nedenle Rumlar gelen göçmenleri iyi ve nazik olarak nitelendirmiştir. Rumların bahçelerinden meyve almaları kendilerine başlangıçta yasak olmasına rağmen, gelen göçmenler ne kadar isterlerse almalarına izin vermiştir.⁸² Malakopili bir göçmen gelen ise Kozani’den gelen göçmenlerin kendisine “*ah neler çektik buraya gelene kadar*” dediğini hatırlamaktadır. Çoğunun Yunanca bildiğini, yoksul olduğunu ve yiyeceklerinin olmadığını belirtmiştir. Rumların onlara ekmek ve bulgur verdiğini ancak yerli Türklerin onlardan hoşlanmadığını ve hiçbir şey bölüşmek istemediklerini söylemiştir.⁸³

Göçmenlerin geldiği ve artık vatanları olacak ülkeyi en iyi bilen gidecek olan göçmenlerdi. Bu nedenle kimi karşılaşmalarda, gidecek mübadillerin birlikte yaşadıkları kısa sürede, gelen mübadillere hayatlarını kolaylaştıracak birtakım bilgiler verdikleri, onları yeni memleketlerindeki hayata hazırladıkları görülmektedir. Sazalcalı bir Rum göçmen, ayrılmadan 15 gün önce gelen ve evlerine yerleşen göçmenlerin kendilerinden sonra zorlanmamaları için bahçelerinin, tarlalarını sınırlarını gösterdiklerini anlatmıştır.⁸⁴ Niğde’nin Çarıklı köyündeki Rumlar ayrılmadan önce Makedonya’dan Türk göçmenler gelmiştir. Rumlar, iki mahalleden oluşan köylerinin aşağı mahallesini Türk mübadillere bırakarak, yukarıya toplanmışlardır. Rumlar, kötü bir olay yaşamadıklarını hatta birçok konuda zorlanan Türklere yardım ettiklerini anlatmışlardır. Örneğin Rumlar, Türklerin tandırı yakamadıklarını ve evlerin dumanla dolduğunu görenek yardımı gitmişler ve Türklerin dumana boğulmuş bir halde “*ah kiremit evlerimiz*” diyerek, bıraktıkları evleri için ağladıklarını görmüşlerdir.⁸⁵ Bu manzara Rumları oldukça duygulandırmıştır.

Benzer şekilde gelen göçmenleri evlerinde misafir eden mübadiller bu esnada gidecekleri ülkenin verimli bölgeleri hakkında tavsiye almışlar ve fikir

79 Niğde’ye gelip, hemen bir ev verilmemiş bazı mübadil aileler Aralık ayında hala kilise avlularında, açıkta bekliyorlardı. Bkz: BCA, 272-0-0-11/ 20-99-10.

80 *Eksodos*, s. 9

81 “...Yunanistan’dan Türk göçmenler geldiler. Söylediklerine göre Akpınar ve Kozani’den gelmişlerdi. Çoğu iyi insanlardı. “Gitmeyin, bizimle beraber oturun diyorlardı.”, *Eksodos*, s. 19

82 *Eksodos*, s.159.

83 *Eksodos*, s. 166

84 *Eksodos*, s. 236

85 Konstantinos I. Karalidis, *Tsarıklı Nigdis Kappadokias [Çarıklı Niğde Kapadokya]*, Kapadokya Mavroloufou O Agios Georgios-Tsarıklı Derneği, Atina, 2005, s.145.

sahibi olmuşlardır. Böylece birbirlerinin gelecek yıllarını daha rahat geçirmesini sağlamaya çalışmışlardır. Kalkış'ın Sevindik köyüne Hayrabolu'dan gelen Rumlar, evlerinde kaldıkları Türklere memleketlerinin verimliliğini övmüşler ve Türkiye'ye gittiklerinde Hayrabolu'ya yerleşmelerini tavsiye etmişlerdir.⁸⁶ Selanik'te Türkler ile aynı evi paylaşan Alaçam Rumları ise memleketlerinde verimli tütün arazilerinin olduğunu söyleyerek Alaçam'ı önermişler hatta bazıları geri dönemeyeceklerini anlayarak sakladıkları altınların yerlerini aktarmışlardır. Bu konuşmalar Türk mübadillerin henüz Selanik'teyken Alaçam'a gitmeye karar vermelerini sağlamıştır.⁸⁷ Nevşehir Suvermez köyünden bir Rum, gelen Türk mübadillere teker teker nereden geldiklerini sorup fikir aldığını anlatmıştır. Serezliler "Serez ovası altın yuvası, çok zengin yerdir" diyerek, Rum göçmene oraya gitmesini tavsiye etmişlerdir.⁸⁸

Birlikte yaşayıp aynı evi paylaşan mübadillerin yanı sıra böyle bir tecrübe yaşamasa da yol üzerinde birbirlerine rastlayıp, bu kısacık zamanlarda tavsiye isteyen veya tavsiye veren göçmenlere dair örnekler de bulunmaktadır. Kesriye'den gelen bir göçmen trenle geldikleri Ulukışla'dan yaya devam ederken göçmen Rumlarla karşılaştıklarını, Rumların kendilerine "Ürgüp'e gidin, orası güzel" dediğini söylemiştir.⁸⁹ Göçmenler aynı zamanda gitmemeleri gereken yerler hakkında da birbirlerine bilgi vermişlerdir. Kayseri Taşçı köyünden ayrılan Rumlar yolda Selanik'ten gelen Türk göçmenlerle karşılaşmıştır. Türkler Rumlara Yenice'ye gitmemelerini önermiş, çünkü orada sıtma olduğunu söylemişlerdir.⁹⁰

Sonuç

Anadolu'dan 1922 Sonbaharında Yunanistan'a doğru başlayan göç dalgası, 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Mübadele Sözleşmesiyle karşılıklı bir hal almıştır. Yüz binlerce insanın yer değiştirdiği bu süreç eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Bu nedenle buldukları yerden ayrılıp diğer ülkeye göçen bazı mübadiller, henüz yerlerinden ayrılmamış olan göçmenlerle karşılaşmış ve aynı evleri paylaşmışlardır. Bu çalışma boyunca; bazen aylarca bazen ise birkaç gün süren bu karşılaşmaların, birlikte yaşama tecrübelerinin ortak yönleri örneklerle ele alınmıştır.

86 Özsoy, a.g.e, s. 30-37-40.

87 Tuncay Ercan Sepetcioğlu, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2007, s.59.

88 *Eksodos*, s. 188.

89 *Hasretin...*, s. 105. Bu karşılaşmalar bazı örnekler göre hayal kırıklığına da neden olmuştur. Nevşehirli bir Yunanistan'a gitmek için Ulukışla'ya geldiklerinde Türk göçmenlerle karşılaşmışlardır. Türk kadınları Rum kadınlarına Anadolu'da mısır yetişip yetişmediğini de sormuştur. Ancak Rum göçmenler hiç mısır yemedikleri cevabını vermişler, bu da Türk göçmenler için kötü bir izlenim olmuştur. Bkz: *Eksodos*, s. 140.

90 *Eksodos*, s. 332-333.

Mübadillerin anlarına ve o dönemde yayımlanan gazetelere gönderdikleri mektuplara dayanarak, bu sürecin çoğunlukla zor geçtiği söylenebilir. Özellikle mübadele kararı alınmadan önce Anadolu'dan kaçarak Yunanistan'a gelen kalabalık kitle, Yunanistan'da bulunan Türklerin bir an önce Türkiye'ye gönderilmesini istemiştir. Birlikte hatta aynı evlerde yaşadıkları sürede Türk mübadillerin gidişini hızlandırmak için onlara yönelik birtakım yıldırma eylemlerine girişmişlerdir. Bunun sonucunda çoğu Türk göçmen vaktinden önce evlerinden ayrılarak limanlara gitmiş, Türkiye'den gelecek gemileri beklemeye başlamıştır.

Yunanistan'dan bu olumsuz uygulamalar sonucu ayrılan Türkler, Anadolu'da henüz yerlerinden ayrılmamış Rum mübadillerle karşılaşmışlar ve tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi bir süre birlikte yaşamışlardır. Bu kez Anadolu topraklarında iki ülke mübadilleri arasında birtakım krizler yaşanmıştır. Anlaşmazlıkların daha çok gidecek Rum mübadillerin mallarına ve ürünlerine dayalı olduğu görülmektedir. Çünkü Yunanistan'dan ürünlerini toplayamadan, sözleşmeye aykırı şekilde taşınır mallarının tamamını alamadan ayrılan Türkler, Anadolu'daki Rumların bunlar üzerinde hak iddia etmelerine karşı çıkmışlardır.

Yüz binlerce insanın büyük bir dönüşüm yaşadığı nüfus mübadelesi aynı şekilde yüz binlerce hikâye barındırmaktadır. Karşı ülkenin mübadillerinin memleketlerindeki son zamanlarını sıkıntı içerisinde geçirmesine neden olan olumsuz örnekler kadar, olumlu karşılaşma anıları da bulunmaktadır. Dayanışma içeren bu örnekler her iki ülkede de rastlanmaktadır. Yakında evlerini terk edip zorlu bir yolculuğa çıkacak olan mübadiller, bu çileyi çoktan yaşamış olan gelen göçmenlerin yeni vatanlarındaki ilk günlerini kolaylaştırmıştır. Birlikte yaşadıkları kısıtlı sürede çevreye ve toprağa dair verdikleri bilgilerle, yeni yaşam alanlarına daha hızlı uyum sağlayabilmelerine katkıda bulunmuşlardır. Benzer olarak kendi yaşadıkları sıkıntıların aynısıyla yakında yüz yüze gelecek olan göçmenlere, gidecekleri ülke hakkında tavsiye veren göçmenler de olmuştur. Özellikle gidecek göçmenler verimli bölgelere yönlendirilmiştir.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi içerisindeki spesifik bir duruma odaklanan bu çalışmada, her iki ülkede mübadillerin karşılaşma ve birlikte yaşama tecrübelerine odaklanılmıştır. Çalışma boyunca verilen olumlu ve olumsuz örnekler; coğrafya ve kültürler başka olsa da, Türkiye ve Yunanistan fark etmeksizin iki tarafta da benzer insani tepkilerin verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

III. Gazeteler

Hâkimiyeti Milliye

Muhacir Sedası

Nea Anatoli

IV. Kitaplar

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele/Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

BACHELARD, Gaston, *Mekânın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.

CLARK, Brue, *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

DOBKİN, Marjorie Housepian, *İzmir 1922: Bir Kentin Yıkımı*, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012.

I Eksodos: Martries Apo tis Eparhies tis Kentrikis kai Notias Mikrasias [Göç: İç ve Kuzey Anadolu'dan Tanıklar], Cilt:2, Düzenleyen: Gianni Mourelou, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 2004.

Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri, Yay. Haz: Sefer Güvenç, Haris Rigas, İstos Yayınları, İstanbul, 2015.

- KARALİDİS, Konstantinos I., *Tsarıklı Nigdis Kappadokias [Çarıklı Niğde Kapadokya]*, Kapadokya Mavrolou O Agios Georgios-Tsarıklı Derneği, Atina, 2005.
- KARATHANASİS, Athanasios E., *Kappadokia*, Kiriakidi Kardeşler, Selanik, 2008.
- KELEKİDİS, Lazaros, *Ta Farasa Tis Kappadokias: Mnimes Farasioton Geronton [Kapadokya'nın Farasa Köyü: Yaşlı Farasalıların Anıları]*, Ieron İsihastirion Monazouson, Selanik, 2005.
- KOLADİMOU, Agni, *Apo tin Akso tis Kappadokias sto Nomo Pellas [Kapadokya Akso köyünden Pellas'a]*, University Studio Press, Selanik, 2015.
- MAVROGORDATOS, George Th., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Londra, 1983.
- MAZOWER, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri*, Alfa Yayıncılık, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013.
- ÖZSOY, İskender, *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.
- PARLAK, Türkmen, *Yeni Asır'ın Selanik Yılları 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cilt*, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım IV Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
- TZANAKARİS, Vasilis, *Sto Onoma tis Prosfigias*, Metaihmio Yayınevi, Atina, 2009.
- Yenice Erdem, Gülcan, *Ayrılık olmasaydı: Mübadele ve Göç Öyküleri*, Meta Basım, İzmir, 2018.

V. Makaleler

- ÇAPA, Mesut, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, ss. 29-56.
- GIANNAKOPOULOS, Giorgos A., "To Prosfigiko Zitima", *Istorika*, S. 98, 30 Ağustos 2001, s. 11-16.
- HAYTOĞLU, Ercan, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, (2006/Bahar), ss. 47-65.

HİRSCHON, Renee, *Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar*", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

LAHUR KIRTUNÇ, Ayşe, "Mübadeleyle İlgili Metinler: İki de İki Kere Yabancı", *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, ss. 187-190.

ORAKÇI, Meryem, "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2019, Sayı: 65, ss. 263-299.

STELLAKOU, Vasso, "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.

VI. Tezler

KILIÇOĞLU Cihangir, Çiğdem, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017.

SEPETCİOĞLU, Tuncay Ercan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2007.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=LQPshwC1QCg&t=181s>,

Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

<http://en.kms.org.gr/>, Erişim tarihi: 11 Kasım 2019.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi-etiket/15515/kucuk-asya-incelemeleri-merkezi>. Erişim tarihi: 17 Eylül 2018.

<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/>.

Erişim tarihi: 07.02.2020.

Extended Abstract

The year 1923 was a turning point for the Greeks living in Turkey and the Turks living in Greece. At the Lausanne Conference, on January 30, 1923, the Convention and Protocol on the Exchange of Turkish and Greek Populations was signed between Turkey and Greece. With this signature, it was decided to exchange Turkish nationals of the Greek Orthodox religion in Turkey and Greek nationals of the Muslim religion in Greece. Exchange therefore meant the displacement of a very large mass of people.

In fact, this decision was the formalization of immigration that had already begun. Because with the Turkish victory, which was finalized in September 1922, hundreds of thousands of Greeks fled to Greece. Greece wanted to send the Turks in the country to settle the immigrants and homogenize the population of Greece. On the other hand, the request of the Turkish administration was in the same direction. Thus, the exchange of Greeks staying in Turkey and Turks in Greece officially started with the contract signed in Lausanne.

However, the Turkish-Greek population exchange did not occur simultaneously. This situation has led to the start of a problematic migration process for the refugees in the two countries. Before the population exchange decision was taken, the Greeks who went to Greece put pressure on the Turks living there. They did not accept the fact that the Turks in Greece were still there, while they had fled leaving all their possessions in Turkey. In this direction, the security of the Turks in Greece has come under great danger. Raids on Turkish villages and ill-treatment of Turks worried Turkey. Turkey has predetermined a date for the bringing of Turks in Greece. However, due to the bad news, the necessary preparations were not expected and the move of the Turks was accelerated.

The exchange of the Turkish population, which started before its time, affected the Greeks who had not yet left Anatolia. Turks from Greece were settled in houses where Greeks still live in some regions. In other words, the immigrants of the two countries lived together in the same houses for a while. This experience has had positive and negative consequences for both parties. Those who left the other country with great pressure did not want the immigrants in the country they settled. In return for the goods they left in the other country,

they displayed a negative attitude towards the exchanged houses in the houses that should belong to them. However, unlike these examples, it is seen that the exchanges of the two countries that share the same fate help each other. During the time they lived together, they gave information about the country they came from to the party they were going to. Thus, they tried to facilitate each other's future adaptation process.

In the studies on the exchange, the encounter experiences of the exchanges of the two countries are also briefly mentioned. In this article, it is explained that the process that started in Greece continued in Anatolia on the axis of action-reaction, especially based on the memories of exchange. The Greek side of the issue has more resources. In particular, the Asia Minor Studies Association, which was founded in 1930, conducted interviews with the Greek Cypriots and recorded them. Some of these records on the life and migration process of the Greek immigrants in Anatolia were converted into a five-volume book. This book based on the Archives of the Society of Asia Minor Studies named "Exodos" has been one of the main sources of the article. Apart from this, small and large-scale immigrant associations established in Greece also carried out important studies on the exchange. They published the memories of their compatriots about Anatolia and the population exchange with their own means. This article also includes the information in these works.

There is more work on the Greek side of the country of origin and the exchange. Looking at the Turkish exchanges, it is seen that they give priority to adapting to Turkey. For this reason, there are not as many immigrant associations and memoirs as in Greece. Although there are more limited resources; The interviews made by the journalists with the exchanges and the books in which they were compiled filled an important gap. Again, important information was obtained in the graduate studies prepared by one-to-one interviews with the first generation. In addition to these, the news given by the Turkish press about the situation of Turkish immigrants in Greece and the migration process during the period of the exchange was not overlooked.